

**ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ ІНСТИТУТУ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

У статті проведено моніторинг правозастосовчих проблем при використанні інституту судових рішень у вітчизняному кримінальному процесі. Узагальнені об'єктивні і суб'єктивні, нормативно-правові й організаційні проблеми, що вирішуються вченими, практичними працівниками, вищими судовими інстанціями. Подано авторський підхід до напрямків вирішення окреслених проблемних питань на шляху оптимізації здійснення кримінального судочинства.

Ключові слова: *судове рішення, інститут судових рішень, кримінальне провадження, моніторинг проблемних питань.*

Харковець Ю. Н. Некоторые проблемы эффективного использования института судебных решений в уголовном процессе Украины.

В статье проведен мониторинг правоприменительных проблем в использовании института судебных решений в отечественном уголовном процессе. Обобщены объективные и субъективные, нормативно-правовые и организационные проблемы, поднимаемые учеными, практиками, высшими судебными инстанциями. Представлен авторский подход к пониманию направлений решения указанных проблемных вопросов на пути оптимизации осуществления уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: *судебное решение, институт судебных решений, уголовное производство, мониторинг проблемных вопросов.*

Kharkovets Y. N. Some problems of the effective use of institute of court decisions in criminal procedure of Ukraine.

In the article, monitoring of law-enforcement problems is conducted in the use of institute of court decisions in domestic criminal procedure. Objective and subjective, normative legal and organizational problems, lifted scientists, practical workers, higher judicial instances, are generalized. The author going is presented near understanding of directions of decision of the indicated problem questions on the way of optimization of realization of criminal trial.

Keywords: *court decision, institute of court decisions, criminal procedure, monitoring of problem questions.*

Наявність проблем у правозастосовчій діяльності щодо використання того чи іншого правового інституту, зазвичай, стверджується науковцями та практиками, відображається у правових позиціях вищих судових інстанцій. Не є винятком і використання інституту судових рішень у вітчизняному кримінальному провадженні. Усі проблемні питання, здебільшого, об'єднуються: за умовами існування і залежністю від волі правозастосовувача – в об'єктивні і суб'єктивні; за змістовним наповненням – у нормативно-правові та організаційні.

Проаналізувавши думки дослідників цього інституту в кримінальній процесуальній площині, можна констатувати, що ними не часто групуються проблемні питання за тими чи іншими критеріями, а акцентується увага на якійсь проблемі залежно від об'єкта вивчення. Так, наприклад, О. В. Ігнатюк порушує питання участі перекладача в ухваленні судового рішення [1, с. 138–139]; Ю. В. Охотіна наголошує на проблемі розмежування виправдання та реабілітації в кримінальному процесі за предметом їх регулювання й наслідками, а також на доцільності термінологічного удосконалення підстав виправдання особи в кримінальному провадженні [2, с. 7, 10], а Н. В. Глинська визначає основні перспективні напрями розвитку теоретичних знань із концептуальних засад визначення й забезпечення стандартів доброякісності кримінального процесуального рішення [3, с. 22]. Однак питання ефективного використання інституту судових рішень, його матеріальних і процесуальних аспектів не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є моніторинг правозастосовчих проблем при використанні інституту судових рішень у вітчизняному кримінальному процесі, узагальнення об'єктивних і суб'єктивних, нормативно-правових й організаційних проблем, що вирішуються вченими, практичними працівниками, вищими судовими інстанціями.

Проведений моніторинг наукових праць засвідчує, що окремі проблемні питання, які порушуються вченими, стосуються як науково-теоретичних аспектів, так і практичної діяльності. Зокрема, у процесуальній теорії дискутується: визначення понять «судове рішення», «вирок», «законність», «обґрунтованість», «вмотивованість»; змістовне наповнення терміносистеми «судове рішення» та її співвідношення з однорядковими, схожими терміносистемами; набрання судовим рішенням законної сили; правовий режим судових рішень; підстави та критерії класифікації судових рішень (вироків); розуміння прийнятого (ухваленого) судового рішення самостійною процесуальною стадією; сутність, предмет, межі суддівського внутрішнього переконання; процес обґрунтування судових рішень; їх структура; стандарти доброякісності, справедливості; приналежність окремих рішень суду (судді) до судових рішень (подання, окрема думка); механізм прийняття судового рішення та його складові; співвідношення категорій «нарадча кімната» і «таємниця наради суддів», правила дотримання останньої; шляхи забезпечення ефективного виконання судових рішень.

Також варто наголосити, що думки вчених з приводу розуміння змісту судового рішення в науці та кримінальному процесуальному праві пройшли шлях еволюції від висновків (резольюції) суду по суті спору до розширеного тлумачення результатів судової діяльності в межах тих чи інших процесуальних правовідносин; від державно-владного ідеологічного веління до акта правосуддя.

Із практичної точки зору, зазвичай, визначаються типові недоліки ухвалення судових рішень із представленням статистичних даних і наведенням прикладів судової практики та пропонуються шляхи їх усунення.

Проведене дослідження дозволяє констатувати наявність проблем теоретичного характеру, зумовлених відсутністю однакового розуміння понять, терміносистем, пов'язаних із цим інститутом, і проблем нормативно-правового характеру – зумовлених неоднозначністю кримінального процесуального закону. Це проблеми: розуміння судового рішення як правового інституту, що має матеріальні і процесуальні складові; доцільності розробки теорії судових рішень, імплементації правових норм законодавства зарубіжних країн у вітчизняний кримінальний процесуальний закон у частині удосконалення правової регламентації інституту судових рішень; визначення місця судових рішень у діяльності суду; співвідношення понять «вид» і «форма», «ознака» і «вимога»; різновекторних законодавчих підходів до оперування термінами і терміносистемами у характеристиці досліджуваного інституту; розвитку поглядів щодо класифікації судових рішень за різними критеріями; недостатньої правової регламентації питань приналежності рішень слідчого судді до судових рішень; використання в кримінальному провадженні категорії «правосудність» відносно судових рішень; змістовного наповнення процесу ухвалення й проголошення судових рішень (вручення/надсилання/пред'явлення копій), їх роз'яснення і внесення виправлень, зокрема й при здійсненні кримінального провадження судом першої інстанції в особливому порядку, а також при прийнятті рішень слідчим суддею, судом у підготовчому судовому засіданні; обмеженого законодавчого оперування терміносистемою «ухвалення вироків іменем України»; структурно-логічного закріплення правил ухвалення судових рішень у чинному КПК та існування окремих колізій і прогалів правового регулювання; невирішеності питань порядку судового провадження щодо заяв про роз'яснення судових рішень і змісту ухвал, постановлених за результатами їх розгляду та ін.

Отже, проблеми ефективного використання інституту судових рішень мають як матеріальний, так і процесуальний (процедурний) характер.

Вищестоящі суди періодично приділяють увагу судовим рішенням у кримінальному провадженні [4]. Як правило, аналізуючи якість складання суддями процесуальних документів у кримінальному провадженні, Верховний Суд України, Вищий спеціалізований

суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ наголошують на необхідності постійного удосконалення стилю підготовки судових рішень, викладення їх офіційно-діловою мовою, юридично грамотно, з коротким, точним та ясним описом обставин справи, результатів дослідження доказів і висновків суду. Основні зауваження щодо підготовки судових рішень у першій інстанції, здебільшого, стосуються: законності, обґрунтованості та вмотивованості вироку й ухвали, їх структури та послідовності викладення обставин кримінального провадження. При цьому у таких узагальненнях діяльності судів першої інстанції, поряд із розглядом їх помилок, містяться детальні рекомендації щодо змісту всіх частин судових рішень, що, безперечно, сприяє удосконаленню судового правозастосування.

Так, Верховним Судом України в 2016 р. надано правові висновки у справах про перегляд судового рішення з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції норм права: **1)** щодо порядку і строків апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, постановленої з викликом особи, яка її оскаржує, але без участі такої особи (ст. 395 КПК); **2)** передбачених ст.ст. 22, 23, 94 і 95 КПК, які покликані забезпечувати в суді: а) змагальність кримінального провадження; б) дослідження доказів безпосередньо судом; в) оцінку кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення; г) обґрунтування висновків суд робить лише на показання, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання; **3)** щодо права прокурора ініціювати відкриття касаційного провадження в інтересах засудженого (п. 20 ч. 2 ст. 36, ст. 425 КПК); **4)** про судові рішення, які можуть бути оскаржені в касаційному порядку (ч. 2 ст. 4224 КПК); **5)** що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень (п. 2 ст. 445 КПК); **6)** ст. 286 КК України, у подібних правовідносинах, що зумовило ухвалення різних за змістом судових рішень.

У своїх висновках, узагальненнях, правових позиціях Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ) неодноразово зауважує, що порушення, які перешкоджають суду повно та всебічно з'ясувати обставини кримінального провадження і постановити судові рішення, яке відповідає вимогам, встановленим КПК, визнаються істотними та тягнуть за собою його зміну або скасування. Із узагальнення судової практики апеляційних судів стосовно процесуального повноваження щодо призначення нового розгляду в суді першої інстанції вбачається, що поширеною підставою для скасування вироків і ухвал суду першої інстанції з призначенням нового розгляду є ухвалення судового рішення незаконним складом суду (незаконним визнається склад суду, якщо були підстави, які виключали участь судді в розгляді справи; судові рішення підписане суддею, що не брав участі у розгляді справи; порушені правила щодо кількісного складу суддів; у розгляді справи брали участь судді, термін повноважень яких минув; якщо суд у встановленому законом порядку не розглянув клопотання про відвід судді або присяжного), тобто має місце порушення процесуальної форми ухвалення судового рішення в кримінальному провадженні.

Також існують випадки скасування апеляційним судом судового рішення та призначення нового судового розгляду без належного правового обґрунтування – судові рішення, в яких суддя обмежується лише згадкою про загальні засади кримінального провадження, не відповідають вимогам щодо вмотивованості судових рішень.

Серед перешкод суду ухвалити законне й обґрунтоване рішення, яке не може бути усунене судом апеляційної інстанції, ВССУ називає: а) порушення таємниці нарадчої кімнати (ухвала Апеляційного суду Рівненської області у кримінальному провадженні № 569/19509/13-к); б) не підписання вироку чи ухвали (ухвала Апеляційного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 11-кп/772/809/2015); в) здійснення судового провадження за відсутності перекладача (ухвала Апеляційного суду Вінницької області у кримінальному провадженні № 11-кп/772/774/2015).

При цьому рекомендації ВССУ, серед іншого, стосуються особливої уваги місцевих судів на відповідність ухвалених ними вироків вимогам ст. 374 КПК, зокрема, викладенню формулювання обвинувачення, визнаного судом доведеним, із зазначенням доказів на

підтвердження встановлених судом обставин, а також мотивів неврахування окремих доказів, їх аналізу.

Таким чином, серед проблемних питань, що роз'яснюються ВССУ, виділені: можливість роз'яснення судового рішення, постановленого слідчим суддею та апеляційного оскарження ухвали, постановленої за результатами такого роз'яснення; неможливість розгляду інших справ після виходу суду до нарадчої кімнати і не проголошення рішення (порушення таємниці нарадчої кімнати); обов'язок суду роз'яснити обвинуваченому у передбачених законом випадках про можливість розгляду справи щодо нього судом присяжним; форма викладення рішення апеляційної інстанції; розуміння істотних порушень вимог кримінального процесуального закону, а також описок та очевидних арифметичних помилок; можливість відмови судом у відкритті провадження за заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами; неможливість ухвалення судового рішення незаконним складом суду, без участі перекладача у необхідних випадках, недопустимість не підписання судового рішення суддею; недотримання вимоги вмотивованості судового рішення.

Організаційні проблеми недотримання законодавчих вимог щодо ухвалення судових рішень в кримінальному провадженні пов'язують, насамперед, із навантаженням на суди, недостатньою кількістю суддів. Разом із тим Радою суддів України і Державною судовою адміністрацією України за підтримки Проекту USAID «Справедливе правосуддя» проводилося дослідження з визначення чисельності суддів, необхідної для обробки справ та збалансування навантаження на суддів (рішення Ради суддів від **09.06.2016** р. № **46**). За результатами дослідження рекомендовані показники середніх витрат часу на розгляд справ та коефіцієнтів складності справ за категоріями у місцевих загальних судах. Так, найбільші показники стосуються кримінальних проваджень щодо: умисних убивств: **1174** хв., **20** год., коефіцієнт складності – **5,31**; злочинів у сфері службової діяльності – **986** хв., **16** год., КС – **4,46**; найменші показники для: злочинів проти громадської безпеки – **198** хв., **3** год., КС – **0,09**; злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації – **261** хв., **4** год., КС – **1,18**. Однак, таке дослідження датується **2012** роком і в окремих напрямках може не відповідати сучасним реаліям, зумовленим обстановкою в країні.

Ще з одного рішення Ради суддів України (від **02.12.2016** р. № **87**) впливають показники чисельності суддів у судах України, які свідчать про недостатню їх кількість і складну кадрову ситуацію: у місцевих загальних судах – **81%** забезпеченості; в апеляційних загальних судах – **64%**. Унаслідок цього накопичуються справи та матеріали, які фактично не розглядаються і не можуть бути передані до інших судів через недосконалість процесуального законодавства.

Звідси і невмотивовані судові рішення, недотримання процесуальних (розумних) строків та сумна статистика Європейського суду з прав людини, практика якого виходить з того, що сторони кримінального провадження очікують зрозумілого та доступного рішення; рішення, яке має демонструвати, що вони були вислухані і почуті; можливості оскаржити таке рішення та дістати право на його перегляд вищою інстанцією.

Суб'єктивні проблеми (з елементами суб'єктивізму), попри індивідуальне розуміння значимості статусу судді у суспільстві, категорії «справедливість», знання законодавчих положень, уміння досліджувати докази і приймати рішення та інші особистісні ознаки, вбачаються у відсутності «традиції» максимально використовувати надані суду можливості під час розв'язання суспільно-правового конфлікту, зумовленого вчиненням кримінального правопорушення, а також «традиції» дотримуватися таємниці нарадчої кімнати, належного обґрунтування і мотивації ухвалення відповідних судових рішень.

Якщо вирок, як судові рішення, зазвичай, оформляється у відповідності із процесуальними вимогами і більшість його недоліків пов'язана з матеріальними аспектами або недостатньою вмотивованістю, що призводить до скасування такого рішення вищестоящим судом, то проведена оцінка ухвал суду першої інстанції, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень, вказує на досить часті випадки недотримання вимог закону саме щодо їх оформлення. Особливо це стосується ухвал, до яких законодавець, окрім

загальних (ст. 372 КПК), висуває ще й додаткові вимоги (наприклад, щодо строку дії ухвали, можливості/неможливості її оскарження). Ухвали не проголошуються іменем України, у резолютивній частині вказується не на постановлення, а на ухвалення ухвали, відсутні аргументи на обґрунтування прийнятого рішення або висновки суду не відповідають дослідженим доказам (є протилежними; має місце неповнота рішення при повноті судового слідства [5, с. 460]).

Однією із вимог до судових рішень нерідко називають зрозумілість його змісту. Разом із тим при викладенні судових рішень мають місце і помилки, зумовлені недостатнім рівнем володіння нормами української мови (відсутністю ґрунтовних знань синтаксису, постановкою розділових знаків навмання, нерозумінням смислових відношень між складовими речень): від помилок щодо уживання розділових знаків до синкретичних помилок [6]. Досліджуючи це питання, О. Черноус констатує: «у текстах судових рішень виявлено п'ять основних типів пунктуаційних помилок, з-поміж яких найчастіше трапляються порушення, пов'язані із відсутністю розділового знака або наявністю непотрібного. Автори вироків помиляються здебільшого, виокремлюючи другорядні члени речення. Потрібно зазначити, що приклади із зайвим відокремленням кількісно переважають. Також типовим порушенням є відсутність коми між головною та підрядною частиною складного речення. Поодинокими є анормативи, пов'язані з неправильним місцем розташування розділового знака та вживанням іншого розділового знака.» [6]. Написанню судових рішень присвячено і посібник за авторством Р. Куйбіди та О. Сироїд [7], в якому акцент зроблено на доступності та зрозумілості судового рішення, на порадах щодо підготовки його тексту.

Під час проведення пілотного моніторингу застосування нового КПК судами м. Києва в 2015 році спостерігачами, з-поміж іншого, вказано на такі істотні порушення: а) ухвалення слідчим суддею рішень без виходу до нарадчої кімнати та без оголошення вступної і резолютивної частин рішення; б) обговорення з прокурором у кабінеті судді змісту судового рішення перед початком судового засідання; в) при проголошенні лише резолютивної частини судового рішення лише у третині випадків призначення судом дня оголошення повного тексту судового рішення (при цьому відзначено, що досить часто на спосіб проголошення рішення впливала присутність сторонніх осіб) [8].

Важливим напрямком розв'язання проблемних питань у будь-якій сфері суспільних відносин є законотворча діяльність. Варто зауважити, що законопроекти про внесення змін і доповнень до КПК України, які перебувають на розгляді парламенту VIII скликання, прямо не торкаються питань, спрямованих на змістовне врегулювання інституту судових рішень, хоча і є пропозиції про забезпечення виконання судових рішень, зокрема в кримінальному процесі (наприклад, у проекті за реєстр. № 5406 від 16.11.2016 р. «Про доступ до судових рішень» судові рішення пропонується визначити як процесуальний документ, постановлений судом під час розгляду судової справи на будь-якій стадії судового процесу (ухвала, рішення, вирок, постанова, судовий наказ)). Найбільше змін і доповнень у контексті досліджуваних питань пропонується у проекті Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (щодо забезпечення додаткових гарантій прав учасників кримінального провадження на справедливий суд) (реєстр. № 2871 від 15.05.2015 р.), зокрема щодо: відміни деяких рішень суду у підготовчому судовому засіданні (ст. 314 КПК), закріплення поняття «нарада кімната» (ст. 366 КПК) як «окреме, спеціально обладнане для запобігання прослуховуванню та відеоспостереженню приміщення суду, в якому відсутні засоби зв'язку, у т.ч. телефонного, факсимільного, стільникового, електронного, та до якого запроваджена спеціальна система пропуску осіб та обліку часу їх перебування»; нової редакції ст. 367 КПК «Таємниця наради суддів» і ч. 3 ст. 375 КПК «ухвалення судового рішення і окрема думка судді»; порядку наради і голосування в суді присяжних (ст. 391 КПК). Окрім того, деякі законопроекти пропонують ряд уточнюючих змін стосовно: меж перегляду судом касаційної інстанції, змісту ухвали цієї інстанції і судового рішення (ст.ст. 433, 442, 531 КПК) (реєстр. № 2930 від 21.05.2015 р.); нового різновиду ухвали щодо спеціального судового провадження (ст. 32-1 КПК) (реєстр. № 5360 від 04.11.2016 р.).

Висновки. Удосконалення інституту судових рішень у кримінальному провадженні, на нашу думку, повинні бути спрямовані, насамперед, на усунення зазначених вище прогалин та колізій і мати комплексність змістовного характеру. У цілому, вирішення проблемних питань використання інституту судових рішень у кримінальному провадженні вбачається через: 1) розвиток теорії судових рішень із науково-концептуальним визначенням основних її термінів; 2) внесення змін і доповнень до чинного процесуального законодавства; 3) роз'яснення і рекомендації вищих судових інстанції стосовно спірних нормативно-правових положень та неоднозначної судової практики, а також оновлення дослідження якості судових рішень у кримінальному провадженні (минуле – 2004 року); 4) переформатування діяльності суддів на оновлене розуміння їхньої ролі в державі і суспільстві у забезпеченні правосуддя та ухваленні справедливих і законних рішень; 5) розробку критеріїв якості судових рішень і запровадження дисциплінарної відповідальності суддів за систематичне ухвалення невмотивованих рішень, скасованих вищестоящою судовою інстанцією (доповнення ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»); 6) приділення більше уваги у Національній школі суддів питанням планування суддівської діяльності, розрахунку часових параметрів розгляду справи, підготовці і написанню судових рішень.

Список використаних джерел:

1. Ігнатюк О. В. Судове провадження у першій інстанції в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. В. Ігнатюк. – Ірпінь : НУДПСУ, 2014. – 224 с.

2. Охотіна Ю. В. Виправдання як категорія кримінально-процесуального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю. В. Охотіна. – К. : Акад. адвокат. Укр., 2012. – 20 с.

3. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення і забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень: автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук : спец. 12.00.09 / Н. В. Глинська. – Х. : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2015. – 35 с.

4. Про якість складання й оформлення судових рішень у кримінальних справах та справах про адміністративні правопорушення: Узагальнення ВСУ судової практики від 01.08.2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>; Про правові позиції судової палати у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України за 2015 рік, за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sc.gov.ua/>

5. Нор В. Невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження / В. Нор, Н. Бобечко // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – 2015. – Вип. 61. – С. 452–472.

6. Чорноус О. В. Пунктуаційні помилки в текстах судових рішень [Електронний ресурс] / О. В. Чорноус. – Режим доступу : <http://ukrmova.com.ua/>.

7. Куйбіда Р. Посібник із написання судових рішень / Р. Куйбіда, О. Сироїд. – К. : Дрім Арт, 2013. – 224 с.

8. Спеціальна доповідь Уповноваженого ВРУ з прав людини за результатами пілотного моніторингу застосування нового КПК судами м. Києва. – К. : Арт-дизайн, 2015. – 132 с.

**Харковець Юрій Миколайович – здобувач Університету державної фіскальної служби України.*

Стаття надійшла до редакції 09.04.2017 р.